TAŞKÖPRÜLÜZÂDE'DE
BİLGİ, BİLİM VE VARLIK

TAŞKÖPRÜLÜZÂDE'DE BİLGİ, BİLİM VE VARLIK

Editör:
İhsan Fazlıoğlu, İbrahim Halil Üçer

Yayın No: 34
Araştırma Serisi: 15
ISBN: 978-605-69007-7-8
1. Basım, Mart 2020

Yayına Hazırlık: Mehmet Beydemir
Tashih: Fatih Güvendi
Kapak: Zahid Yıldırım
İç Tasarım: T. Erdal Kara

© İLEM Yayınları 2020
Tüm yayın hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Baskı ve Cilt
Hazar Reklam Matbaacılık
Sertifika No.: 26482
İskitler / Ankara
Telefon: +90 312 278 50 77

ilem
YAYINLARI

Aziz Mahmut Hüdayi M. Halk C. Türbe Kapısı S. No:13 Üsküdar - İstanbul
Tel: 0216 310 43 18 Faks: 0216 310 43 18
www.ilemyayinlari.com - info@ilemyayinlari.com

İLEM Yayınları, İLEM (İlmi Etüdler Derneği) ve Nobel Akademik Yayıncılık ortak markasıdır.

TAŞKÖPRÜLÜZÂDE'DE BİLGİ, BİLİM VE VARLIK

Editör:
İhsan Fazlıoğlu, İbrahim Halil Üçer

ilem
YAYINLARI

İçindekiler

Önsöz viii

Teşekkür xiii

I. Bölüm
Bilgi

İslam Mantık Geleneğinde Tanım Teorisi Eleştirilerine Bir Giriş: Tam Tanım Kendisiyle Tanım Mıdır? 3
Mehmet Özturan

Bilinemeyeni Bilmek: Fahreddin Râzî'den Taşköprülüzâde'ye "Mutlak Meçhul" Paradoksu 51
Harun Kuşlu

Taşköprülüzade'ye Göre Bilginin Taksimi ve Tasdik Kavramının Doğası Tasdik Bileşik Bir Yapı Olabilir mi? 95
Mehmet Özturan

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin *Şerhu Âdâbi'l-Bahs ve'l-Münâzara* Eseri Bağlamında Münâzara İlmi 121
Berra Kepekci

Bilgi-n'in Dolaşımı Bağlamında Taşköprülüzâde'nin *Medînetu'l 'Ulûm*'unu İnşâ Eden Kelimeler 157
Sami Arslan

II. Bölüm
Bilim

XVI. Yüzyılda Osmanlı Ülkesi'nde Felsefe-Bilim Geleneği ve Taşköprülüzâde 187
İhsan Fazlıoğlu

Fârâbî'den Taşköprülüzâde'ye: Uygarlık, Din ve Bilim 207
İlhan Kutluer

Felsefe Nedir? Cürcânî'den Taşköprülüzâde'ye *Hikmet*in Konusu Üzerine bir Tartışma 233
Eşref Altaş

İlimler Tasnifi Bağlamında *Miftâhu's-se'âde ile el-Fevâidu'l-hâkâniyye* 263
Ahmet Kâmil Cihan

III. Bölüm
Varlık

Müşâhede ve Nazar Yöntemlerinin Sınırlarında Taşköprülüzâde Metafiziği 287
Ömer Türker

Tanrı, İrade ve Metafizik Nedenlik: Taşköprülüzâde'nin Tam-Eksik Neden Ayrımı ve Felsefî-Kelâmi Kaynakları Üzerine 303
İbrahim Halil Üçer

Taşköprülüzâde'nin *Ravzu'd-Dekâik fî Hazerâti'l-Hakâik* Adlı Eserinde Hazarâtü'l-Hams Yorumu 351
Kübra Şenel

Sübût, Tahakkuk ve Taakkul Arasında Tümel Hakikatler ve Yetkinleşme Süreçleri-Taşköprülüzâde Yorumu 377
Mehmet Zahit Tiryaki

Tecrîd Hâşiyeleri Geleneği ve Taşköprülüzâde'nin Tecrîd Hâşiyesi Bağlamında Ma'dûmun Şeyiyyeti Tartışması 399
Muhammed Ali Koca-Salih Günaydın

Varlığın Birliğinin Anlamı: *Ecellu'l-Mevâhib fi Ma'rifeti Vücûdi'l-Vâcib*'in Vahdet-i Vücûd Yorumu 435
Ahmet Faruk Güney

Yazarlar Hakkında 457

İndeks 463

Önsöz

İslam düşünce geleneği açısından 16. yüzyıl, bir yandan uzunca süren bir dönemin yüksek nazarî terkiplerle neticelenen nihai evresini ifade ederken diğer yandan bu terkiplerin yeniden ele alınarak muhasebe edildiği bir sonraki dönemin habercisidir. Bu anlamıyla, Taşköprülüzâde gerçek bir 16. yüzyıl düşünürüdür ve yaşadığı çağın kusursuz bir temsilini verir. 12. yüzyıldan başlayarak sonraki dört asra karakteristik özelliklerini kazandıran Yenilenme Dönemi'nin üçüncü safhası olarak bu çağ, İslam düşünce geleneğindeki felsefî, kelamî, işrâkî ve irfanî yöntemlerin bütünleşme çabasına şahitlik eder. Bu yönüyle "yöntemsel bütünleşme" ile karakterize edilebilecek bu evreyi, Yenilenme Dönemi'nin "yöntemlerin inkişafı ve ikinci klasiklerin oluşumu" şeklinde adlandırılan birinci ve yeni klasiklerin nasıl anlaşılması gerektiği sorusuna cevap veren "şerhler evresi" şeklindeki ikinci evre önceler. 12.-13. yüzyıllara tekabül eden birinci evre, hakikate ulaşma iddiasındaki temel yöntemler olarak Kelâmî ve Meşşâî nazar ile İşrâkî ve Ekberî müşahede yöntemlerinin tahkik yönteminin sağladığı ortak rasyonel zemine bağlı olarak karşılıklı meydan okumalar ve cevaplar dahilinde kendi yeterliliklerini tahkim etme çabasını ifade

ederken, 14. yüzyıla tekabül eden ikinci evre bir yandan ikinci klasiklere ait yeni dilin yorumunu diğer yandan yöntemsel gelenekler arasındaki diyalektik ilişkinin oluşturduğu geçişken alt ekoller ve mensubiyetler evresini ifade eder.

Yukarıda çizilen genel çerçeve içinde Taşköprülüzâde, özellikle Fahreddin Râzî'nin tahkikinin ve bu tahkike yönelik eleştirilerin neticesi olarak öne çıkan mesâili, kendine kadar gelen birikimi dikkate alarak yeniden ifadelendirir ve mevcut yöntemlerin tüm imkânlarını istihdam ederek çözmeye çalışır. Bahusus mutlak varlık kavramının farklı düzlemlerdeki tezahürlerinin göstergeleri olarak nesnenin kuruluşu etrafında ele alınan varlık ve bilgi sorunlarını inceler. Bu inceleme sonucunda teşekkül eden ilimleri, metafizik ilminin bir alt dalı olarak kabul ettiği taksîm ilminin ilkelerine göre tasnif eder ve bu tasnifin mantıkî yapısını, ölçütlerini ve sınırlarını müstakil bir eser yazarak ele alır. Denebilir ki, Taşköprülüzâde, İslam felsefe-bilim geleneğinde *meta-basis* ve ilimler arasında sınır çizme (*demarcation*) sorunlarını derinlemesine ele alan en önemli düşünürlerden birisidir. Taşköprülüzâde işaret edilen varlık ve bilgi sorunları yanında insan, toplum ve devlet kavramlarını da döneminde en genel anlamıyla amelî hikmet denilen bir üst başlık altında, yine farklı düşünceleri dikkate alarak değerlendirir.

Taşköprülüzâde bu derin mantıkî ve metafizik incelemelerinde öncelikle hemen tüm önemli düşünürlerin fikirlerini tespit eder ve sınıflandırır; her bir sınıfın görüşlerini ele alır, delillerini verir, tenkid eder; akabinde kendi cevabını ileri sürer. Bu süreçte yeni kavramlar icad etme ve yeni önermeler inşa etme konusunda son derece velûd bir tavrı mevcuttur. Ayrıca kuşatıcı ve derin tahlillerine tarihî bir şuûr da eşlik eder; öyle ki, cümlelerini kullandığı kavramların ve hulasa ettiği düşüncelerin derin bir

tarihî arka planı bulunduğunun farkında olarak kurar. Bu yaklaşımı bir yönüyle *tahkîk yöntemi*nin bir yandan da Fatih Sultan Mehmed zamanında İstanbul'da gelişen *muhâkemât tarzı*nın izlerini taşır. Taşköprülüzâde'nin bu kuşatıcı yaklaşımının muhtemelen en önemli nedenlerinden biri, çözümsüz felsefî sorunları, mevcut farklı yöntemlerin imkanlarından faydalanarak çözme anlayışıdır. Ancak bu iyimser tavrı onu, mantıkî açıdan tutarsız bulduğu düşünceleri ve düşünürleri eleştirmekten alıkoymaz.

Bu tarihî şuûr içinde Farâbî, İbn Sînâ ve Fahreddin Râzî gibi klasik düşünürler yanında, Nasiruddin Tûsî, Şemseddin Semerkandî, Necmeddin Kâtibî, Kutbuddin Râzî, Seyyid Şerîf Cürcânî, Celâleddin Devvânî, Sadreddin Deştekî gibi filozoflar ve kelamcıların; Sadreddin Konevî, Davud Kayserî ve Molla Fenârî gibi ariflerin düşüncelerinden istifade etmeye çalışır. Ancak Taşköprülüzâde'nin kendi ilmî geleneğine özel bir vurguda bulunduğu gözden kaçmamalıdır. Hocazade, Ali Kuşçu, Hatîbzâde, Molla Lütfî ve İbn Kemâl gibi pek çok isim, hem fikirlerinden istimdat etmek, hem kendi konumunu güçlendirmek için istihdam etmek, hem de tenkit etmek için sahnede yer alırlar. Tüm bu birbirinden farklı yaklaşımların bir arada istihdam edilmesi Taşköprülüzâde'nin mensup olduğu felsefe-bilim geleneği içinde kendine has belirli bir yöntemi tercih etmediği, en azından öne çıkartmadığı anlamına gelmez. Bu noktada Taşköprülüzâde ince bir yaklaşımla, muayyen bir mantık içinde düşüncelerin dökümü çıkartılırken, sınıflandırılırken ve ele alıp incelenilirken, hatta eleştirilirken tüm farklı yöntemlerin imkanlarını kullanır; ancak tercih noktasında kendi mensubiyet duyduğu yönteme bağlı kalır.

Ülkemizde son yıllarda yükselişe geçen felsefe-bilim tarihi araştırmalarının genel ölçekte tüm insanlığın mirasını kuşatacak şekilde yürüdüğü, özel ölçekte de kendi mi-

rasımız üzerine odaklandığı görülmektedir. Bu çerçevede Selçuklu-Osmanlı döneminde hayat sürmüş düşünürlerin üzerine biyografik çalışmalar yanında, felsefî anlayışları üzerine makaleler yazılmakta; öncelikle risale çapındaki eserleri tenkitli metin yöntemleri kullanılarak neşredilmekte, Türkçeye çevrilmekte ve değerlendirilmektedir. Bunun yanında büyük hacimli eserlerin de neşrine girişildiği, felsefe-bilim tarihimiz içinde önemli olan dil, mantık, kelam, felsefe ve matematik eserlerinin tercümeleri yapıldığı görülmektedir. Ayrıca bu çalışmalarda en genel anlamıyla metafizik ve doğa felsefesi araştırmalarının başta kozmoloji, astronomi ve matematik olmak üzere diğer bilimlerle olan ilişkilerine azami derece de dikkat edilmektedir. Bugüne değin akademik kamuoyunda daha çok ilimler sınıflandırılmasıyla ilgili *Miftâhu's-saâde* ve Osmanlı âlimlerinin biyografileriyle ilgili *Şekâik* ile tanınan Taşköprülüzâde'nin tüm mantık, kelam, felsefe, âdâb ve diğer alanlara ilişkin eserleri bir külliyat anlayışı içinde tahkik ve tercüme edilecek ve araştırmacıların istifadesine sunulacaktır.

Bu çalışma İLEM ve İSTEV tarafından yürütülen "Taşköprülüzâde Projesi" kapsamında 18-20 Kasım 2016 senesinde İLEM, İSTEV, Türk Tarih Kurumu ve İstanbul Medeniyet Üniversitesi iş birliği ile İstanbul'da düzenlenen "Uluslararası Taşköprülüzâde Sempozyumu"nun bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Bu sempozyumda sunulan tebliğler, aradan geçen süre içerisinde Taşköprülüzâde'ye ilişkin kavrayışımızın kazandığı farklı boyutlara bağlı olarak derinleşti. Bu minvalde, "Taşköprülüzâde'de Bilgi, Bilim ve Varlık" kitabı –onu takip edecek bağımsız iki diğer eserle birlikte– yazarların kendi çalışmalarıyla ilgili fikrî takibine çok şey borçludur. Diğer taraftan sempozyumu takip eden süre boyunca, sempozyumun bir parçası olduğu "Taşköprülüzâde Projesi" devam etti. Pro-

je bağlamında Taşköprülüzâde'nin daha önce neşredilen eserlerine yenileri ilave edildi ve hazırlanan eserler ileri araştırmalara tabi tutuldu. Buna bağlı olarak Taşköprülüzâde araştırmalarımız sadece derinleşmekle kalmadı, aynı zamanda genişledi de. Neşre hazırlanarak tercüme edilen yeni eserlerle birlikte, Mehmet Özturan'ın elinizde tuttuğunuz eserde yer alan Taşköprülüzâde'de tasdikin doğasıyla ilgili çalışması bu genişlemelerin bir örneğini teşkil eder. Okuyucular bu eseri takiben neşredilecek "Taşköprülüzâde'de Dil, Tarih, Siyaset ve Ahlak" kitabında da bu genişlemenin izlerini takip edebilecekler. Nihayet üçüncü olarak neşredilecek "Bir Osmanlı Âliminin Portresi: Taşköprülüzâde" kitabı, sempozyumun sınırlarını tümüyle aşarak Taşköprülüzâde Projesi'nin en ilgi çekici çıktılarından birini paylaşacak. Okuyucular bu çalışmada düşünürü sadece biyografik cihetle daha yakından tanıma imkânı bulmakla kalmayacak, ilim kamuoyuna ilk defa sunulacak ve türünün de istisnai örneklerinden birini teşkil eden otobiyografik bir eserini de görecekler.

Yapılan neşirler ve bunlar üzerinden yürütülen yeni araştırmalara rağmen Taşköprülüzâde çalışmalarıyla ilgili olarak hâlâ yolun başındayız. İslam düşünce geleneğinin Osmanlı Ülkesi'ndeki en büyük temsilcilerinden biri olan Taşköprülüzâde'yi tüm boyutlarıyla kavrayabilmek için düşünce tarihçilerinin Taşköprülüzâde'yi de içeren büyük resme, daha büyük bir ciddiyet ve gayretle yönelmelerini gerektiriyor. Bu bakımdan kitabın bu büyük resmi tamamlama çabaları için teşvik edici bir adım olmasını temenni ediyoruz.

İhsan Fazlıoğlu
İbrahim Halil Üçer